

№ 446/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11. – Ст. 610.

11. Пуданс-Шушлебін К. Ю. Посадова особа як суб'єкт владних повноважень за Кодексом адміністративного судочинства України // Держава і право. – 2010. – № 47. – С. 258–265.

12. Кіт Х. Голова суду як суб'єкт владних повноважень // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 173–179.

13. Наконечний Р. Критерії формування громадянського суспільства / Р. Наконечний, М. Ступень, Б. Тиндик // Ефективність державного управління: Зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 8. – С. 106–116.

14. Рабінович П. Громадянське суспільство і права держава (загальнотеоретичні міркування) // Українське право. – 1996. – № 3. – С. 22–34.

15. Ющик О. І. Конституційно-правові проблеми установчої влади в Україні // Віче. – 2009. – № 24. – С. 2–4.

«Фактичний шлюб» як прояв правового нігілізму

Олена КУРІЛЕНКО,
студентка ІV курсу юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Актуальність цієї теми зумовлена сучасними тенденціями життя, дедалі більше чоловіків і жінок віддають перевагу незареєстрованому подружньому життю – «фактичному шлюбу», в такий спосіб не обмежуючи своєї свободи. «Громадянський», «цивільний», «фактичний», «фактичні шлюбні відносини» – як тільки люди не іменують ці відносини, хоча чинне законодавство, зокрема Сімейний кодекс України (далі – СКУ), не містить жодного з них. На науковому рівні дослідженню питання фактичних шлюбних відносин присвячено роботи вчених І. Апопій, І. Жилінкової, В. Махінчука, З. Ромовської, С. Фурси, Ю. Червоного та інших. Звернімося до історії питання.

Ще з римських часів існував прообраз фактичного шлюбу «конкубат» [5]. Першою державою, яка на законодавчому рівні врегулювала питання фактичного подружжя, була Швеція. У Норвегії в законі «Про спільне домашнє господарство» 1991 року фактичних партнерів прирівняно до тих, хто перебуває в зареєстрованому шлюбі. Колись під терміном «цивільний шлюб» розуміли сімейні відносини, не освячені таїнством вінчання. Сьогодні визначення поширилося на

сімейні союзи, не визнані не тільки церквою, а й державою. У таких сім'ях чоловіка та дружину пов'язують виключно почуття й усний договір. Слід зауважити, що поняття «громадянський шлюб», яке нині досить широко застосовують, не є синонімом указаних вище термінів, тому що громадянський шлюб не слід отожднювати з незареєстрованим. «Громадянський шлюб», навпаки, означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви. Ще в

дореволюційні часи (до 1917 року) обов'язковою умовою законності подружнього союзу вважалася наявність церковного благословення. Отже, закон захищав лише ті сімейні відносини між чоловіком і жінкою, які були освячені таїнством вінчання. На підставі виданого 20 лютого 1919 року Декрету Раднаркому СРСР законним почали визнавати шлюб, укладений в органах державної влади, а такий, що укладався за релігійним обрядом, більше не створював правових наслідків (окрім укладених до прийняття Декрету). За змістом згаданого джерела зареєстрований шлюб називався «громадянським». Очевидно, перекладаючи цю назву українською мовою, слід було б ужити термін «цивільний». Однак через неправильний переклад зазначеного поняття з російської виник новий вислів – «громадянський шлюб». Більше того, позаяк до революції визнавали лише церковні подружні союзи, а громадянські були неприпустимими, то й після 1917 року люди за звичкою вживали термін «громадянський», маючи на увазі фактичні шлюбні відносини. Отже, «громадянський» не слід плутати з «фактичним». Нині поняття фактичних шлюбних відносин поширилося на ті сімейні союзи, яких не визнає не лише церква, а й держава. Маємо на увазі те, що виникнення спільного бажання чоловіка й жінки – це тільки перший крок на шляху до становлення законного шлюбу. Для його укладення додатково потрібно виконати низку умов, дотриматися встановленого спеціального порядку та здійснити державну реєстрацію.

Навіть прийнятий 2002 року СКУ [1] не дав конкретних відповідей на спірні питання у цій сфері. Однак у цьому нормативному акті з'явився новий вислів – «жінка й чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою». До того ж ст. 74 СКУ хоч і не повною мірою, але все-таки намагається прирівняти «фактичний» союз до зареєстрованого, схожі намагання простежуються також у ст. 91 СКУ. Так, ч. 2 ст. 3, ст. 74 СКУ нібито закріплюють на законодавчому рівні можливість існування таких відносин, але положення інших статей (21 (ч. 2), 27 СКУ) суперечать цьому. Якщо докладно проаналізувати СКУ і особливу увагу приділити ст. 27, то можна впевнитися, що законодавець зводить нанівець значення «фактичного шлюбу». Виходячи з реалій життя, варто зупинитися на особливостях, пов'язаних із проживанням жінки й чоловіка без реєстрації подружнього союзу, насамперед тих, що стосуються народження дитини, розподілу майна, спадщини [4, с. 83].

Питання, пов'язані з народженням дитини, регулюються передусім ст. 125, 142, 180 СКУ. Відповідно до ст. 142 СКУ діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків незалежно від того, чи перебували ті у шлюбі між собою. Тому можна робити висновок, що в усякому разі їхні права є захищеними. Відсутність реєстрації шлюбу стає на заваді спільному усунуленню фактичним подружжям однієї і тієї ж дитини (ч. 4 ст. 211 СКУ). Якщо чоловік і жінка, які перебувають у «фактичному шлюбі», вирішили «розлучитися» (припинити спільне проживання і ведення спільного господарства), права їхньої спільної дитини не повинні обмежуватися. Чинне законодавство передбачає можливість отримання аліментів і в разі перебування в зареєстрованому шлюбі (ст. 75 СКУ), і в разі фактичних шлюбних відносин (статті 76, 91 СКУ). Ст. 180 СКУ України встановлює для обох батьків обов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття. І якщо один із батьків ухиляється від цього, можна вимагати сплати аліментів. Сімейний кодекс України визначає, що батьки можуть домовитися про спосіб матеріального забезпечення дитини.

В іншому разі порядок і розмір суми утримання дитини визначається судом.

Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути менший за 30 відсотків суми прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Так, на аліменти має право той з учасників фактичних шлюбних відносин, хто став непрацездатним під час спільного проживання або якщо з нею (ним) проживає їхня дитина.

Щодо утримання неповнолітніх, то в будь-якому разі рішення суду буде позитивним. Законодавством чітко встановлено, що народження дитини в незареєстрованому шлюбі в жодний спосіб не впливає на обсяг її прав, зокрема й спадкоємних.

Проблематичним у так званому фактичному шлюбі є процес розподілу майна. Ділити можна тільки спільне майно, але для цього хтось повинен визнати факт спільної сумісної власності на нього. Статтею 74 Сімейного кодексу України встановлено: якщо жінка і чоловік проживають однією родиною, але не перебувають між собою у шлюбі, майно, нажите ними за час спільного проживання, належить їм на правах спільної сумісної власності, якщо інше не встановлене письмовим договором між ними. Проте треба зазначити, що розподілу майна після розірвання «фактичного шлюбу» ще немає достатньої судової практики [3, с. 34]. До того ж через відсутність можливостей визначення моменту, з якого власне виникає «фактичний шлюб», під час застосування згаданого положення можуть постати проблемні питання. У разі укладання одним із такого подружжя, наприклад, договору купівлі-продажу спільного майна, який потребує оформлення в нотаріуса або підлягає державній реєстрації, згоду іншого з подружжя не вимагають. Тоді як у разі зареєстрованого шлюбу згоду про те, що член сім'ї не заперечує проти укладення угоди не тільки вимагають, вона ще й має бути належно оформлена (нотаріально засвідчена). Зважаючи на викладене, а також аналіз судової практики, треба визнати, що суто майнові права учасників позашлюбних взаємовідносин можуть бути захищені нормами цивільного права, зокрема, про спільну часткову власність. Частка належного кожному з учасників «фактичного шлюбу» майна визначається на основі конкретного, як правило, грошового внеску в придбання тієї чи іншої речі або залежить від ступеня участі особи в її створенні. Отже, на мій погляд, переваги зареєстрованого шлюбу є очевидними, бо йому не притаманна специфіка бухгалтерських підрахунків. Тобто реальна можливість уникнути конфліктних ситуацій у таких відносинах – це договірне врегулювання майнових питань.

Незареєстровані відносини та зареєстровані є відмінними також у питаннях спадкування. Так, фактичне подружжя може прожити на спільні кошти, придбаваючи майно (квартири, автомобілі, гаражі, земельні ділянки, меблі, побутову техніку), протягом досить тривалого часу за цілковитого взаєморозуміння та згоди. Однак у разі смерті одного з них, на ім'я якого оформлене це майно, інший може сподіватися на гідну спадщину тільки тоді, коли на його користь залишено заповіт або якщо спадкоємець перебував на утриманні померлого [6, с. 49]. Поширеною є ситуація, коли особа, яка прожила у фактичному шлюбі не один десяток років, врешті отримує незначні права на спільно нажите майно або не отримує жодних. Зазвичай майже вся спадщина померлого переходить до його офіційних родичів, незважаючи на положення ст. 1264 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), де передбачено, що в четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які

проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. Після відкриття спадщини чоловік або жінка, які перебували у фактичному шлюбі, можуть звернутися до суду із заявою про встановлення факту фактичних шлюбних відносин. Доказами можуть слугувати: наявність спільних дітей, довідка за формою № 3 із ЖЕКу про реєстрацію за адресою померлого, підтвердження про ведення спільного господарства від родичів і сусідів. Якщо суд установить ці факти, то такі чоловік або жінка можуть стати спадкоємцями першої черги. Але ця процедура є досить складною. «Фактичному подружжю» необхідно придбавати майно одразу на двох або врегулювати питання спадкування за допомогою заповіту.

Стосовно особистих немайнових прав, то відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом небагато. І в першому, і в другому випадках чоловік й жінці гарантовані рівні права та можливість відповідно до основних прав і свобод людини, закріплених на конституційному рівні. Однак право одного з подружжя змінити своє прізвище на прізвище іншого виникає лише у зв'язку з реєстрацією шлюбу.

Погоджуючись на «фактичний шлюб», громадяни тим самим допускають певну юридичну невизначеність подальших відносин. Вони можуть бути захищені законом лише в зареєстрованому шлюбі (п. 2 ст. 21, ст. 27 СКУ), в тому числі й тоді, коли дружина та чоловік з поважних причин (навчання, робота, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми тощо) не проживають спільно. Фактичне спільне проживання не вважається шлюбом, а тривалість фактичних шлюбних відносин і характер подружніх зв'язків між їх учасниками (були вони серйозними чи випадковими) не мають правового значення. Беручи до уваги зазначене вище, вважаємо за доцільне вилучити зі СКУ статті 74 і 91, які вносять непорозуміння та положення яких вводять в оману громадян щодо існування такого подружнього союзу, як «фактичний шлюб». Осіб, котрі мають намір проживати в «незареєстрованому шлюбі», захищатимуть у загальному порядку за цивільним законодавством. Тож нічі права не будуть обмежені. Стосовно спільної дитини, як уже зазначалося, проблеми не постають, її права захищені незалежно від того, чи перебувають батьки в зареєстрованому шлюбі. Щодо спільного майна, то всі права захищені передусім способами, визначеними ЦКУ (ст.16). Окрім того, виходячи зі змісту статті 55 Конституції України, кожний громадянин у разі порушення прав може звернутися безпосередньо до суду [2]. Врегулювання майнових прав доцільно здійснювати на договірних засадах. Під час врегулювання спадкування також використовують норми ЦКУ. Тому проживання жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу не підпадає під регулювання СКУ. Незареєстровані подружні відносини можуть врегулюватися нормами ЦКУ. Особа, яка погоджується на «фактичний шлюб», повинна усвідомлювати, що жодних подружніх прав і обов'язків не матиме. Свобода стосунків супроводжується незахищеністю прав подружжя. Неврегульованим було також питання відсутності підстав для відмови в реєстрації шлюбу в разі перебування одного з наречених у фактичних відносинах. Тому, безперечно, позитивним є «розвіювання ідеї» про прирівнювання фактичних відносин до зареєстрованих. І загалом навіть мінімальна можливість, яка дозволяла б на законодавчому рівні визнавати «фактичний шлюб», апіорі порушує закладений в ст. 25 СКУ принцип про одношлюбність, адже держава в жодний спосіб не може контролювати факт створення чи розірвання таких подружніх союзів.

Якщо на законодавчому рівні буде чітко закріплено, що єдиним шлюбом в Україні є зареєстрований, то це усуне невизначеність щодо моменту виникнення подружніх обов'язків. Правовий нігілізм у цьому разі виявляється в ігноруванні норм закону та подальшому безпідставному розрахунку на належний захист подружніх прав. У свою чергу, він є деформаційним станом правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінностей права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій. Це прояв викривленої (деформованої) правосвідомості, що визнає право, проте розуміє його зміст і призначення всупереч і на шкоду інтересам суспільства або окремих громадян [7, с. 13].

Отже, «фактичний шлюб» – проблема не так психологічна, як юридична. Така «дрібниця», як штамп у паспорті, захищає майнові та інші права подружжя і його дітей. З юридичної точки зору, фактичні подружні стосунки – безглуздий ризик. На мою думку, якщо ви любите людину, то неминуче захочете забезпечити її матеріальну захищеність. Якщо ж ви не хочете вступати в законний шлюб, то, очевидно, ще не впевнені в обранцеві на всі сто. Зацікавленість держави в реєстрації шлюбу виражається в її можливості впливати на нього так, щоб це було корисно й необхідно для суспільства та окремої людини. Такий захист є гарантом забезпечення його стабільності, охорони прав та інтересів подружжя і його дітей. Судова практика щодо правових наслідків фактичних шлюбних відносин переконує, що є потреба вдосконалити законодавство в цій сфері заради захисту інтересів людини. □

Джерела

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996.
3. *Алопій І. В.* Обмеження майнових прав осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича: Зб. наук. праць / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – С. 32–35.
4. *Митрофанова О.* Правове регулювання фактичних шлюбних відносин // Юридичний журнал: аналітичні матеріали, коментарі, судова практика / МОН України; НПУ ім. Драгоманова; Ін-т політології та ін. – 2008. – № 7/8. – С. 82–86.
5. *Грічук О.* Проблеми поняття «фактичний шлюб» та «конкубатний договір» в Україні // Підприємництво, господарство і право: Науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Ін-т приватного права і підпр-ва АПрН України та ін. – 2007. – № 6. – С. 62–65.
6. *Грічук О.* Проблеми фактичних шлюбних відносин у Сімейному кодексі України // Підприємництво, господарство і право: Науково-практичний, господарсько-правовий журнал / Ін-т приватного права і підпр-ва АПрН України. – 2005. – № 12. – С. 48–50.
7. *Головченко В., Черней В.* Історичні витоки правового нігілізму // Віче. – 2007. – № 11. – С. 12–13.